

Hugh Brogan: Alexis de Tocqueville – prorok demokracie ve věku revoluce

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2011, 555 s.

Kniha britského historika *Hugha Brogana Alexis de Tocqueville – prorok demokracie ve věku revoluce* (2011) by neměla chybět v knihovně žádného českého ani slovenského sociologa. Alexis de Tocqueville (1805 – 1859) byl přední francouzský sociologicky orientovaný politický myslitel a historik. Nedopustíme se žádného paradoxu, řekneme-li, že k největší události Tocquevillova života došlo ještě předtím, než se narodil: jeho život rozhodujícím způsobem ovlivnila Francouzská revoluce.

Mladý Tocqueville byl podle Brogana osamělé dítě. Do doby, než objevil rodinnou knihovnu, plynul čas jeho dní v domě plném víry, která nedovolila, aby se o jeho duši otřely pochyby. Jakmile začal objevovat filozofii a historii, náhle zažíval pocit, o jakém vyprávějí ti, kdo přestáli zemětřesení, kdy se jim půda otřásala pod nohama, zdi kolem nich, strop nad hlavou, předměty v rukou a veškerá příroda pod jejich očima.

Dosah Tocquevillových pochybností nelze přehánět: stal se deistou, nikoli ateistou, pevně věřil v existenci a prozřetelnost Boha a v posmrtný život na karteziánském základě. Postupně odmítl celý aparát organizovaného křesťanství, zvláště dogmata a autority katolické církve: možná stačí chudým a nevzdělaným, ale jemu ne. Teprve na smrtelné posteli se vyzpovídal a přijal svaté přijímání.

Nevíra, ať už ji způsobilo cokoli, je přesto nepřírozená, nahodilá: jedině víra je podle Tocquevilla trvalý stav lidstva. Pochybující, ačkoli přestává přijímat víru jako pravdu, ji i nadále shledává užitečnou. Posuzuje náboženskou víru z lidského hlediska a uznává její vládu nad mravy a její vliv nad zákony. Chápe, jak může pomáhat lidem žít v míru a pomalu je připravovat na smrt. Lituje tedy víry, kterou už ztratil, ale bojí se vzít ji těm, kdo ji ještě mají.

V pozadí Tocquevillova sociologického myšlení byl převrat Francouzské revoluce, který predisponoval mysl k úzkosti, k pochybování o všem, k názoru, že všechny jistoty jsou křehké. Hlavním tématem jeho života bylo neúnavné úsilí jeho brilantní, citlivé mysli setřást mentální okovy své výchovy, jakkoli bolestný to byl proces, a postavit se realitě nové doby. Jako zápasil s problémem církve a víry, bude později zápasit s problémy politiky a dějin. Toto drama charakterizuje všechny jeho nejlepší práce.

Alexis de Tocqueville promoval v srpnu 1826 úspěšnou obhajobou svých dvou disertačních prací, jedné v latině, druhé ve francouzštině. Tocquevillovou vášní bylo cestování. Podnikl úspěšnou cestu po Americe, která mu poskytla látku k přemýšlení po celý zbytek života. Tocqueville se stává opravdovým sociologem. Metoda, kterou nastiňuje, je historická a sociologická.

Když Tocqueville pozoroval americký systém, pojal k němu hluboký obdiv. Stal se v podstatě republikánem a ačkoli si uvědomoval velké rozdíly mezi Amerikou a Francií, začal chápat, jak by se americký příklad mohl stát základem kritiky

francouzské politiky. Jeho pronikavý nástin revoluční minulosti Francie ukazuje, proč se tolik obával opětovného upadnutí do despotismu nebo anarchie.

V knize *Demokracie v Americe* (1835, 1840) zkoumal politickou společnost, občanskou společnost a náboženskou společnost v Americe. Tocqueville srovnává povahu demokracie v USA s demokracií v Evropě, především pak ve Francii. Snaží se zjistit, jak lze čelit nebezpečím, která v sobě demokracie skrývá. S americkou demokratickou společností vzniká určitý typ společnosti, který v budoucnu ovládne i další kontinenty.

Pokud by se měla *Demokracie v Americe* zařadit do nějaké kategorie, musíme ji nazvat politickým traktátem. Tocquevillovi trvalo stovky stran a roky úvah, než vypracoval své poselství, ale poselství už měl. Je to ono poselství, které mu vyneslo jméno proroka, nikoli jeho trefné či mylné odhady budoucnosti. Vyložit toto poselství, které obsahovalo jak analýzu, tak program jednání, bylo záměrem jeho slavné knihy.

To, co se nazývá ve Spojených státech republikou, je klidná vláda většiny. Většina poté, co měla čas poznat se a zjistit svou existenci, je obecným zdrojem veškeré moci. Avšak ani sama většina není všemocná. V morálním světě stojí nad ní humanita, spravedlnost a rozum; ve světě politickém práva jednotlivců. Většina tyto dvě meze uznává. Tocqueville pokládá demokracii za jedinou alternativu k diktatuře.

Když se vrací k problému centralizace, tvrdí, že ve špatných rukou (tyranské většiny) by mohla být pro svobodu osudnou, i když zdůrazňuje, že žádná taková hrozba zatím v USA neexistovala. Ve skutečnosti byl obdivovatelem amerického federalismu a místní samosprávy a jeho doktrína decentralizace byla snad nejtypičtější částí jeho poselství. *Demokracie v Americe* je legendárním dílem politické, historické a sociologické analýzy.

Tocqueville chtěl přesvědčit své krajany, že o demokracii, jak ji v možnostech předvádí Amerika, má smysl usilovat a že všechny alternativy byly horší. Dějiny mu v podstatě daly za pravdu a Francie poté, co zkusila téměř všechno jiné, v průběhu 20. století tocquevillovskou republiku akceptovala. A fakt, že Francouzům trvalo zhruba století a půl, než dospěla do tohoto bodu, dokazuje podle Brogana, jak obtížný úkol si Tocqueville postavil.

Dějiny utvářejí společnost, ale společnost také utváří dějiny: vzájemně propletené působení těchto sil vytváří národ. Smysl této úvahy se dnes zdá banální a celého ducha romantismu můžeme chápat tak, že k němu směřoval, například ve Scottových přednáškách. Ale Tocqueville byl první, kdo ji plně vzal za svou a vytvořil z ní mistrovské dílo. Výsledkem byl portrét Ameriky, který se stále vyplatí studovat.

Excesy Francouzské revoluce a napoleonské diktatury ukazovaly až příliš jasně, co může přinést budoucnost: společnost, v níž si občané budou rovni ve své degradaci, svržení pod skutečnou úroveň lidství do otroctví jediného člověka. Amerika ukazovala alternativu. Tocqueville nechtěl proměnit Francouze v Anglo-

američany. Jeho cílem bylo na příkladu Ameriky ukázat, že zákony a především mravy mohou umožnit demokratickému národu, aby zůstal svobodný.

Politická kariéra poslance, jímž Tocqueville byl v letech 1839-1847, byla neustále komplikována jeho neschopností vztahovat svůj program k politickým skutečnostem – k boji mezi levicí a pravicí, mezi tzv. stranou pohybu a stranou odporu. To nebyla jeho vlastní chyba. Pojmy pravice a levice v červencové monarchii, která vylučovala všechny extrémní z parlamentní arény, byly matoucí a proměnlivé.

Tocqueville si nebyl nikdy schopen mezi nimi vybrat. Byl nicméně úspěšným autorem, který si nemusel lámat hlavu nad politickou účelovostí. Jeho cíl nebyl snad jasný ani jemu samotnému, dokud se v roce 1849 nestal ministrem zahraničí, ale od okamžiku, kdy začal pomýšlet na sněmovnu, věděl, že si v ní přeje zazářit jako určitý vzor moudrosti a ctnosti. Tak jako se při psaní snažil být originální, v politice úzkostlivě dbal o to, aby projevil svou nezávislost.

Tocqueville si připravoval své projevy tak pečlivě jako své knihy a články. Proto se lépe četly než poslouchaly a jeho kolegové ho pokládali za chladného a neinspirativního. Zpočátku měl nervozitu nováčka, byl chorobně citlivý na kritiku a ostýchal se před novými kolegy. Postupně se změnil ve veskrze realistického politika, který byl v době voleb odměňován stále výraznější většinou. Politicky jej lze charakterizovat jako zdokonalujícího se konzervativce, i když si kolem krku pověsil slovo „liberál“.

V soukromí vyjádřil určité pochybnosti nad svým poslancováním. Neuměl si představit, proč tolik toužil, aby byl zvolen; nemohl udělat nic dobrého. Opovrhoval stranicou politikou, politikou nízkých ambicí, vulgárního kamarádství a závisti; než toto by byla lepší revoluce. Tyto a jiné výroky z jeho parlamentních let ukazují, že Tocqueville vstupoval do politiky s některými romantickými představami: byl více ovlivněn eposem revoluce a Napoleona, než by byl ochoten připustit.

Pro svou funkci ministra zahraničí měl Tocqueville vynikající kvalifikaci. Mnoho cestoval a navázal široké známosti mezi významnými lidmi v půlce Evropy. Dlouho přemýšlel o moderních dějinách a o místě, jež Francie zaujímá ve světě. V osobních vztazích byl otevřený, upřímný a inteligentní a velmi přispíval k harmonickému a hladkému fungování jeho vládního kabinetu. Dobře spolupracoval s parlamentem a působil příznivým dojmem na státníky a diplomaty.

Tocquevillův odpor k Ludvíku Napoleonovi po státním převratu podle Brogana v sobě nesl zánícení, které nikdy nepolevilo. Tocqueville byl vychováván v tradici, podle níž se diktatura prvního Napoleona rovnala negaci všeho, co bylo ve francouzských dějinách a civilizaci nejlepší. Novou vládu pokládal za travestii zákona, svobody a spravedlnosti. Byl to demokratický despotismus.

Ve druhém slavném díle *Starý režim a revoluce* (1856) Tocqueville podrobuje zkoumání francouzskou společnost a příčiny přechodu od feudalismu k republice. Tuto práci lze chápat i jako sociologickou případovou studii, v níž se Tocqueville důsledně zabývá analýzou procesu centralizace, během něhož se moc stává stále

abstraktnější a vzdálenější od těch, které ovládá, ale zároveň stále všudypřítomnější.

Nadměrná centralizace moci provedená za „starého režimu“ se v revoluční době nestala terčem kritiky, ale naopak, oporou a podmínkou celé revoluce. Stačilo totiž panovníka na vrcholku mocenské pyramidy nahradit skupinkou revolucionářů a administrativní mašinérie běžela jako dříve. Tocqueville také pozoruje, jak se během procesu centralizace moci proměňuje povaha samotné společnosti.

Jakožto historie byl „starý režim a revoluce“ nepopíratelným triumfem. Tocqueville jednou provždy změnil historiografii revoluce. Obnovil vědomí kontinuity francouzské historie. Lidé dlouho předpokládali, že předrevoluční minulost nemá pro nic z přítomnosti v 19. století žádný význam. Tocqueville přemostňuje propast mezi předrevolučním a porevolučním viděním světa.

Zlatý věk je vždy v minulosti, ale Tocqueville měl to štěstí, že k němu mohl připojit datum. Vědecký přístup k dějinám by toho nikdy nebyl schopen. Podobně nezachytitelná je i utopie, přesto ji Tocqueville rozeznal na druhé straně kanálu. Tam se nacházela země, kde se feudální šlechta nevyvinula v sobeckou kastu, ale v opravdovou aristokracii, která Anglii vládne doposud.

O Francouzské revoluci se bude stále psát, kvůli jejímu dramatu, její složitosti, kvůli morálním a politickým vášním, které ztělesňuje. Byla to jedna z největších událostí nebo řady událostí v dějinách, o níž se bude dále horlivě diskutovat. Tocqueville byl podle Brogana mimořádně inteligentní, dobře informovaný a vášnivě zaujatý pozorovatel. Vlastně účastník, přijmeme-li jeho názor, že revoluce pokračovala po celý jeho život.

Tocqueville psal pro slávu, nebo to byl alespoň jeden z jeho motivů. Ne že by plánoval literární kariéru, literárním řemeslem vlastně pohrdal. Ale zamýšlel využít obnovený literární úspěch k posílení svých šancí na vstup do francouzské akademie stejně jako do sněmovny a k tomu, aby se mu tam naslouchalo s respektem. Takový počin byl v rámci jeho možností dosti dobře uskutečnitelný.

Tocqueville byl vášnivým obhájcem svobody. Svoboda může být a někdy musí být destruktivní, ale uvolňuje cestu pro přestavbu a co je postaveno svobodně, přetrvává. To dokázala Francouzská revoluce a Brogan dodává, že ve 20. století se to projevilo v takových dramatech, jako byla porážka fašismu, revoluce občanských práv v USA a zhroucení komunismu.

Tocqueville miloval svůj národ, takže jej Brogan dokonce označuje za francouzského nacionalistu 19. století. Fascinoval ho růst britské moci v Indii. Obdivoval Anglosasy natolik, že mohl být oprávněně označen za anglofila. Ale s nelibostí pozoroval převahu Anglie. Litoval, že Napoleon nezvítězil u Waterloo a při každé příležitosti se dychtivě snažil upevnit francouzskou moc a nezávislost.

V otázkách majetkových kritizoval Proudhonův názor, že vlastnictví je krádež. Pomineme-li otázku zrušení feudálních práv, Tocquevillova pozice v otázkách majetku byla konzervativní. Byl odhodlán odporovat všem zhoubným novým socialistickým doktrínám. Tvrdil, že vlastnictví je poslední zárukou pořádané a civilizované společnosti a je nutno jej chránit za každou cenu.

Tocqueville varoval, že bude-li přiznáno právo na práci, neodvratně se otevře cesta ke komunismu nebo socialismu a k destrukci vlastnických vztahů. Snažil se požadavek práva na práci nejen zamítnout, ale zcela jej zdiskreditovat a tvrdil proto, že není legitimní součástí francouzské revoluční tradice. Starý feudální režim se podobal socialismu, když bral na sebe odpovědnost za životy svých poddaných. Revoluci 1789 šlo naopak o svobodu jednotlivce.

Tocquevillův názor na manželství a rodinu znamenal jistý pokrok vzhledem k tomu, že se výslovně zastával manželství z lásky proti chladně dohodnutým manželstvím aristokratické minulosti. Jeho názor na uměle dosahovanou rovnost pohlaví ve výsledku byl však negativní. Když se snažíme vyrovnat jedno pohlaví s druhým, degradujeme podle něj je obě: z tohoto hrubého směšování výtvorů přírody nemůže nikdy vzejít nic jiného než slabí muži a nepočetné ženy.

Moderní Francie je podle Tocquevilla instinktivně hluboce republikánská. Dosáhla rovnosti, uctívá ji. Ale stejně tak uznává svobodu jednotlivce. Nedůvěřuje hierarchii, obává se autority, nemá žádný přehnaný respekt k moci, nevěří v dědičná práva knížat. Nikdo, kdo studoval Tocquevilla, nemůže pochybovat, že obhájil svou věc. Broganovu monografii bychom měli pozorně číst.

Marek Loužek